

Vančura, Michal; Zelenka, Miloš

Literární atlas jako "oživený" historiografický žánr

Slavica litteraria. 2015, vol. 18, iss. 2, pp. [65]-73

ISSN 1212-1509 (print); ISSN 2336-4491 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/134883>

Access Date: 06. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MICHAL VANČURA – MILOŠ ZELENKA

LITERÁRNÍ ATLAS JAKO „OŽIVENÝ“ HISTORIOGRAFICKÝ ŽÁNŘ

Abstrakt

Studie se zabývá „oživeným“ žánrem literárního atlasu nejen jako prostředkem heuristické dokumentace a poznávací turistiky, ale i jako metodologickým impulsem moderního literárněhistorického výzkumu. Ve svém hodnocení se inspiruje slovinskou publikací *Literarni atlas Ljubljane* (2014) kolektivu autorů ZRC SAZU: M. Dolgana (Ústav pro slovinskou literaturu a literární vědu), J. Fridlové a M. Volkové (Geografický ústav Antona Melika), která přináší hesla 94 slovinských spisovatelů a 11 map dokumentujících od středověku až po současnost život a dílo těchto osobností spjatých s lublaňskými lokacemi. Propojení textové a zeměpisné části prostřednictvím grafických a číselných symbolů umožňuje pracovat s *Atlasem* diachronně (z hlediska historických období a literárních směrů) a strukturně (z hlediska prostorové orientace). *Atlas* chápe literární areál slovinské metropole jako specifický projev kulturní paměti, jako antropologický fenomén studovaný v rámci moderní biografistiky a kulturní historie. Celkově *Atlas* jako nesýřetový žánr událostní historiografie vytváří alternativní literární dějiny založené na personalizaci a intelektualizaci literárních hodnot.

Abstract

THE LITERARY ATLAS AS A „REVIVED“ HISTORIOGRAPHICAL GENRE

The paper describes the ‘revived’ genre of literary atlas not only as a means of heuristic documentation and instructive tourism but as a methodological impulse for modern research in the field of literary history. Its valuation is inspired by *Literarni atlas Ljubljane* [The Literary Atlas of Ljubljana] (2014), a ZRC SAZU team publication authored by M. Dolgan (The Institute of Slovenian Literature); J. Fridl and M. Volk (Anton Melik Geographical Institute) which contains entries for 94 Slovenian writers and 11 maps documenting life and works of the profiled luminaries of Ljubljana from the Middle Ages to the present day. The textual and geographical sections of the *Atlas* being interconnected through graphical and numerical symbols enables the reader both diachronic and structural reference (i. e. study of historical periods and literary movements as well as geographical location, respectively). The *Atlas* presents the area of the Slovenian capital city as a specific manifestation of cultural memory, as an anthropological phenomenon researched within modern biographical studies and cultural history. In general, the *Atlas*, as a non-fiction genre of event historiography, creates an alternative literary history based on the personalisation and intellectualisation of literary values.

Klíčová slova

slovenská literatura ■ literární atlas ■ Lublaň ■ literární topografie ■ literární biografistika ■ kulturní identita

Key words

Slovenian literature ■ literary atlas ■ Ljubljana ■ literary topography ■ the study of literary biography ■ cultural identity

Problematika literárních atlasů, cestovních „bedekrů“, obecně žánrově variabilních turistických průvodců, v nichž se encyklopedicky připomínají kulturní osobnosti, nepatří k frekventovaným otázkám moderní vědy, naopak metodologický nádech pozitivismu tvorbu těchto pomůcek odsunul in margine současného teoretického zájmu a tím je přesunul z akademické sféry do oblasti popularizující publicistiky, která sledovala výhradně komerčně-reklamní zřetele. Navíc mnohovýznamový a sémanticky komplikovaný pojem „atlasu“ spíše denotativně odkazuje na schematizovaný soubor ikonických předmětů, nejčastěji map, fotografií či didakticky uspořádaných ilustrací se stručnými komentáři. Třeba však připomenout, že už klasická poetika vypracovala slohové postupy založené na vyvážené komplementaritě topografického a prosopografického principu, které svou nesyžetovou kompozicí směřovaly k uměleckému popisu a které si kladly za cíl sice konkrétně, ale v smyslově názorné formě čtenáře systematicky seznámit s uměleckou osobností a jejím dílem zasazeným do jistého časového, generačního a prostorového kontextu. Integrace žánru atlasu jako primárně kartografického termínu do sféry literární vědy proto směřovala k absolutizaci geografického přístupu. Ten ve spojení s biografickým „pozadím“ mnohdy vedl k nefunkčnímu pojetí slovesného regionalismu, v krajním případě i k autonomnímu separatismu, tj. k chápání konkrétního artefaktu jako specifického produktu a mechanického „obtisku“ určitého zeměpisného nebo kulturněhistorického areálu, který obligatorně determinuje veškeré projevy jakékoli umělecké tvorby: např. v českém kontextu frekventovaný *Literární průvodce pro turisty* (1962) od J. Nečase vycházel z mechanického zjištění, „*jak se krajina a její život promítly do díla našich nejvýznamnějších spisovatelů*“¹, přičemž akcentoval výhradně princip tematický (vázanost děje ke kulturnímu regionu) a biografický (působíště a rodiště spisovatele).

Studium literárního místopisu, resp. literární topografie v minulosti poskytovalo obsáhlý biograficko-faktografický materiál, v literárněkritič-

¹ NEČAS, Jaroslav: *Literární průvodce pro turisty*. Praha: Sportovní a turistické nakladatelství, 1962, s. 3.

ké praxi však nevysvětlovalo vnitřní souvislost určitého místa či regionu s volbou příslušné poetiky, výrazového prostředku nebo se zvláštním založením autorského typu, který se logicky začleňoval i do kontextů nadřazených, tj. do širších kulturně-geografických celků. Na druhé straně nebylo možné poetiku autora mechanicky vyvozovat z povahy krajinného založení a uspořádání už jen proto, že literární historie má k dispozici příklady autorů žijících a působících v jistém regionu, ačkoli jsou jeho motivy a témata z tohoto prostředí marginální. Zdá se, že největší výpovědní hodnotu má proto vztah textově-ikonický: např. přesně definovaný soubor „typů“ postav na základě konstantních topografických charakteristik, abstrahovaných z díla a symbolizujících daný typ postav, se zhmotňuje v prostoru (jako muzeum, památník, rodná síň, busta, socha, odkazová tabule apod.) a tím zpětně poskytuje relevantní sdělení o historicky proměnlivé konstrukci národní kolektivní identity. Tyto, geograficky lokalizované a kartograficky upravené informace často v digitalizované či tištěné podobě, vyúsťují v tvorbu map a atlasů (včetně popularizujících aplikací pro mobilní zařízení a tablety napojené na systém GPS). Je zřejmé, že literární atlas je celkově specificky věcným žánrem moderní literární historiografie intertextuálního a interikonického charakteru, protože svou strukturou a funkčním zaměřením komunikuje s recipienty na bázi textových a vizuálních znaků, které i přes svou autochtonnost nabývají na svém smyslu v dialogické, interdisciplinární komunikaci.

O rehabilitaci žánru literárního atlasu jako přijatelného kompromisu mezi moderním teoretickým uchopením literární topografie, resp. kulturní geografie, a mezi recepční dostupností širší, byť poučené čtenářské obce, se pokusil kolektiv pracovníků: Marjan Dolgan z Ústavu pro slovinskou literaturu a literární vědu (Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede), Jerneja Fridl a Manca Volk z Geografického ústavu Antona Melika (Geografski inštitut Antona Melika). Jako výsledek dlouholeté spolupráce vytvořili *Literarni atlas Ljubljane. Zgode in nezgode 94 slovenskih književnikov v Ljubljani*.² Jde o vzorně faktograficky i koncepčně připravenou publikaci, která i po grafické stránce – tisk na křídovém papíře – představuje svou výtvarnou stránkou malý kulturní artefakt, vzniklý v rámci vědeckého projektu *Prostor slovenske literarne kulture*.³ Literární atlas je kompozičně rozčleněn do tří základních částí: první díl

² DOLGAN, Marjan – FRIEDL, Jerneja – VOLK, Manca: *Literarni atlas Ljubljane. Zgode in nezgode 94 slovenskih književnikov v Ljubljani*. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, 2014. 296 s.

³ Informace o projektu *Prostor slovenske literarne kulture* včetně Atlasu jsou v elektronické podobě na adrese: <http://pslk.zrc-sazu.si/sl/#/layer/1>.

obsahuje vysvětlivky a legendu, jak se prakticky v publikaci orientovat, druhá – rozsahem největší část – přináší vedle vybrané bibliografie k literárním dějinám a historii Lublaně a dalších informačních zdrojů textově obšírná, abecedně řazená hesla slovinských spisovatelů. Třetí díl prezentuje jedenáct map obsahujících nejdůležitější městské lokace geneticky spjaté se spisovateli uvedenými v předchozí části. Sémantická a syntaktická propojenost druhé a třetí části je přitom vymezená společným systémem číselných a grafických symbolů vyskytujících se jak v textové struktuře, tak na barevné ploše zeměpisných fyzických map. S *Atlasem* je možné proto pracovat dvousměrně: na diachronní i synchronní ose. Heslo vybraného spisovatele, jeho život a dílo lze spojit s geografickou lokalizací na zeměpisné mapě příslušné konkrétnímu literárnímu směru. Anebo postupovat obráceně: na mapě hledat lublaňské lokace, do nichž jsou umístěni spisovatelé podle časového období (literárního směru) a poté prostřednictvím grafických a číselných symbolů dešifrovat jeho individuální „příběh“.

Upozornili jsme, že úvodní část znamená instruktivní „vstup“ do celkové struktury *Atlasu*. Po výboru básnických a prozaických reflexí věnovaných Lublani následuje informace o struktuře publikace a principu zvoleného výběru spisovatelů. Do *Atlasu* byli zařazeni spisovatelé, kteří se v Lublani narodili, žili, pracovali, zemřeli či byli pochováni, a to v časovém rozmezí od středověku až po současnost. Rozsáhlý soupis archivů ukazuje, že Dolgan jako autor hesel se nespokojil s existujícím stavem poznání, ale podnikl heuristický výzkum objektivně dokumentující prostorovou lokalizaci spisovatelů spjatých s Lublaní. Základním kritériem volby pro zařazení konkrétního literáta se tudíž stal empiricky průkazný, biograficky převažující kontakt se slovinskou metropolí, který zatlačil nejednoznačné a obtížně definovatelné aspekty jako tematické (Lublaň jako literární téma) či recepčně-funkční (zřetel k městskému recipientovi). Samozřejmě, genetický moment doplňuje ustálený historický „význam“ toho či onoho autora, přihlížející třeba i ke školské praxi. Přesto se v některých případech objevila hesla méně známých či zapomenutých spisovatelů, kteří však zásadním způsobem participovali na literární topografii Lublaně. Volba biografického přístupu v Dolganově metodě však neznamená inovaci či návrat k pozitivismu, ale spíše využití metod moderní biografistiky a kulturní historie, které se stávají personalizovanou a intelektuální alternativou vůči globalizaci masové kultury, v níž se ztrácí historičnost, nadosobní rozměr tvořivého individua. Vznik specifického *Atlasu*, který geograficky symbolizuje místa spjatá s literárně-kulturním dědictvím, tak v koncepci autorů intencionálně přispívá k tvorbě národní

kulturní identity chápané nejen jako narativní konstrukce, ale i jako soubor diskursivních a zejména institucionálních praktik s pozitivní formotvornou funkcí.

Dolgan, který napsal hesla všech 94 slovinských spisovatelů, metodologicky vyšel z teorie „kulturního prostoru“ a geopoetických koncepcí, založených na zkoumání možností a modifikací kulturní identity jako antropologického fenoménu, přičemž samotnou geopoetikou se zde rozumí intence orientovaná na studium způsobu, na němž člověk zakládá svou existenci na zemi. Jednotlivá hesla, která tvoří tematickou náplň druhé části, proto respektují tradiční lexikologickou strukturu (záhlaví se základními životními daty a drobnou fotografií, vlastní biografický text prostorově odkazující na jednotlivé literární mapy Lublaně příslušné určitému období a uměleckému směru s uvedením relevantní odborné literatury). Schematizovaný profil každého autora je však doplněn interpretačními charakteristikami, které oživují faktografickou strohost životopisné zkratky individualizovaným „minipříběhem“, zajímavou událostí přetvářející nesyžetovou kompoziční strukturu v biograficky plastický portrét. Dolgan v heslech pracuje metodou synchronních „řezů“, soustřeďuje se na předěly a změny, hraniční momenty v životním a profesním osudu. Tímto přístupem tudíž nesleduje jen povinnou faktografickou dokumentaci událostí a činů, nýbrž spíše postižením specifické „lokální“ atmosféry spjaté s konkrétním tvořivým individuem a dobou transformuje tradiční biografistiku v moderní dějiny mentality osob a společnosti, kde biologický život není důležitý, nýbrž antropologická zakotvenost tvořivého individua dialogicky komunikující s nadčasovostí jako znakového výseku paměti dějin. Nejde zde tudíž o empirickou konstataci vnitrotextových a mimotextových filiací a souvislostí mezi autorem a determinujícím krajinným typem už jen proto, že geografický a třeba i přírodopisný region může být konkrétně vydělen, zatímco v kulturním kontextu je třeba přihlížet k proměnlivým historickým podmínkám. Životopisy spisovatelů, jejich texty, činy a subjektivně prožité události sice vznikají v konkrétním socioprostoru, zároveň jej však přesahují a tak působí jako normotvorné symboly a hodnoty, které relativizují „smrt“ autora v postmoderním myšlení. Konkrétní portrét fyzické osobnosti umění se sémioticky stává axiologickým paradigmatickým kulturním specifickým žánrovým typem událostní historiografie a velké, často „vypřázdňené“ dějiny je proto možné vnímat mikroskopicky prostřednictvím emoce a citového zážitku.

V třetí části *Zemljevidi* (s. 259–295), jak jsme již upozornili, jedenáct map v měřítku 1:10 000 kresebně i fakticky prostřednictvím grafických

a číselných symbolů zachycuje výskyt a působení spisovatelů v lublaňských lokacích podle příslušných časových období. Je zajímavé, že směrem k současnosti frekvence výskytu stoupá – zřejmě vzhledem k lepším možnostem dokumentace, a proto jsou mapy Lublaně přirozeně rozděleny na sever a jih. Diachronní rozpětí map sahá od středověku, reformace a protireformace přes 18. a 19. století až po postmodernu na přelomu 20. a 21. století, přičemž členění na literární směry v podstatě kopíruje užívanou periodizaci slovinských literárních dějin. Autoři zároveň jednotlivé lublaňské lokace vyčlenili z pohledu relevantnosti umělecky orientovaného tvořivého jedince spjatého především s atributy kultury a městského způsobu života (hostince, hotely, nemocnice, střední a vysoké školy, univerzita, hřbitovy, kavárny, divadla, úřední a soukromé stavby apod.). Pro kartografické vyjádření jednotlivých znázorněných lokací autoři využili jednoduché znaky doplněné alfanumerickým kódem. Využití těchto znaků však mapy *Atlasu* činí poněkud orientačně komplikovaným, protože čtenář musí pro identifikaci jakéhokoliv znaku vždy listovat do vysvětlivek. Zejména v případě znázornění důležitých městských lokací mohly být použity kartografické metody, které by na první pohled lépe vyjádřily a zachytily funkci konkrétní lokace (např. volba barvy či pragmatického znaku). Lze však doplnit, že v případě tak velkého výskytu sledovaných jevů na poměrně malém prostoru, je otázka výběru kartografického znaku vždy poměrně složitou záležitostí.

Při komplexním posouzení *Atlasu* třeba konstatovat, že jde o ojedinělý ediční počín z oblasti moderní biografistiky ideálně spojující výchozí literárněvědné zaměření s didaktickými a komerčními zřeteli. Autoři museli řešit množství metodologických a praktických problémů, aby se vyhnuli pozitivistickému sbírání dat a jmen či regionálnímu „lokálpatriotismu“. V slovinské literární historiografii – a zřejmě nejen v ní – jde o první publikaci tohoto typu, která žánr „atlasu“ rehabilituje pro moderní literární historii a která odráží vysokou úroveň teoretického myšlení v Ústavu pro slovinskou literaturu a literární vědu. Knihu bude totiž možné využít vedle primárního turisticko-propagačního účelu jako dokumentačně ověřenou pomůcku, jako servisní katalog obsahující rejstříky a indexy dat, jmen, lokací apod., při dalším studiu pramenných pozůstalostí „lublaňských“ spisovatelů. Snad jen několik nepodstatných námitek: výbor spisovatelů mohl zahrnout i nejvýznamnější literární vědce jako A. Slodnjaka, F. Koblara, A. Ocvirka, J. Kosa ad. Rovněž výběr spisovatelů v meziválečném období mohl zahrnout „jugoslávské“ spisovatele žijící v Lublani a eventuálně píšící třeba srbochorvatsky, a tak přesáhnout etnicko-jazykové či biografické vymezení definice „slovinský“ nebo „lublaňský“ spisovatel

směrem k aspektům funkčním (není důležité, jaký region dílo zobrazuje, ale kterému slouží), hodnotovým (pokud autor působí mimo „centrum“, je automaticky považován za hodnotově „regionálního“) nebo recepčním (čtenáři určitého regionu považují autora za „svého“ bez ohledu na jeho lokální příslušnost nebo uměleckou hodnotu).

Unikátnost slovinského *Atlasu* spočívá zejména ve výrazném propojení textové (literární) a obrazové (kartografické) složky. Srovnáme-li tento projekt se světovou či evropskou produkcí, je zřejmé, že větší důraz je zde položen na kvalitu kartografického zpracování. Běžně jsou totiž k dispozici literární atlasy, které jsou spíše antologií vybraných textů a přehledem spisovatelů doplněných jednoduchými ilustračními mapami bez jakéhokoliv analytického přesahu.⁴ Např. *The Atlas of Literature* (1996) zachycuje vývoj literatury na jednotlivých kontinentech, k němuž jsou mechanicky připojeny ilustrační mapy.⁵ Teprve v posledních letech s rozvojem digitálních kartografických metod se objevily projekty literárních atlasů výrazněji již akcentujících výtvarné a především kartografické pojetí. Lze tu uvést např. *Digital Literary Atlas of Ireland 1922–1949*⁶ a zvláště *A Literary Atlas of Europe*⁷, který se žánrově od předchozích titulů odlišil svou intencí na kartografickou analýzu fikčních světů slovesných textů a který byl již svou strukturní podstatou založen na systematickém hledání kvalitních kartografických vyjadřovacích prostředků pro analytické literární atlasy.

V česko-slovenském kontextu žánrově analogické dílo absentuje, ačkoli např. význam a kulturní určení literární Prahy si přímo vynucuje nejen formu „převodce“, ale žánr koncepčně moderního a graficky reprezentativního několikasvazkového atlasu. Lze tu připomenout dnes již klasický, ale zcela zapomenutý dvoudílný *Literární atlas československý: obrazová historie naší literatury* od Bohumila Vavrouška (ve spolupráci s A. Novákem, 1932–1938),⁸ který nebyl organizován na geografickém, nýbrž tematicko-oborovém principu. Ten však nebyl důsledně dodržen

4 Dalším příkladem takto pojatého atlasu je *The Literary Atlas of Cairo: One Hundred Years on the Streets of the City*. Ed. Samia Mehrez. Cairo: American University in Cairo Press, 2010.

5 Ve zkrácené podobě tento titul vyšel v českém překladu: BRADBURY, Malcolm: *Atlas literatury. Literární toulky světem*. Praha: Ottovo nakladatelství s. r. o., 2003.

6 Tento projekt je dostupný z <http://www.tcd.ie/trinitylongroomhub/digital-atlas>.

7 Tento projekt je dostupný z <http://www.literaturatlas.eu/en>.

8 VAVROUŠEK, Bohumil: *Literární atlas československý: obrazová historie naší literatury. 1. díl*. Praha: J. Otto 1932; *2. díl*. Praha: Prometheus, 1938. Z původně plánovaných tří dílů vyšly pouze dva uvedené svazky, a to v knižní i tabulkové podobě.

a spíše žánrově přecházel v encyklopedický lexikon s převažující faktografickou dokumentací. *Literární atlas československý* podle A. Nováka však nebyl jen „rodinným albem osobností“,⁹ nýbrž sociologickým pohledem do literárního dění rozloženého v čase: „*Pohledy do rodišť a působišť spisovatelů... mají ozřejmiti, kterak města a kraje postupně přispívají k vzdělanostnímu dílu*“¹⁰ soustředěnému většinou v kulturním centru. „*Možno povědět, že právě literární atlas může velmi názorně poučiti o společenské struktuře písemnictví.*“¹¹ Pozdější cenné příručky Vladimíra Kovaříka *Literární toulky po Čechách* (1977), *Literární toulky Moravou* (1978) a *Literární toulky Prahou* (1980) či Jaroslava Rezníka *Po literárních stopách na Slovensku* (1982) už sice vycházely z prostorového určení, ale ze současného pohledu překročily svůj recepční zenit, protože směřovaly spíše k literárnímu „místopisu“ a popularizaci, aniž by sloužily dalšímu literárněvědnému výzkumu.¹² Často vznik těchto příruček byl motivován reklamními zřeteli (např. propagací turistického ruchu) či potřebami vlastivědné výuky (zaměřeni na regionální literaturu)¹³. Dnes již klasické monografie silné pozitivistické generace, z nichž nutno na prvním místě uvést od Miloslava Hýska *Literární Morava 1849–1885* (1911) či Emila Felixe *Literární Plzeň v obryse I–II* (1930 a 1933) vědomě rezignovaly na slovníkový charakter a byly spíše vážně koncipovanými alternativními dějinami regionu či konkrétní kulturněhistorické oblasti¹⁴. Hodnotíme-li *Literární atlas Ljubljane* v diachronní linii těchto typologicky odlišných encyklopedických publikací, které jsme zde náznakově připomněli, je zřejmé, že celkově proto představuje přehlednou a originální slovníkovou příručku přinášející maximum informací, které

⁹ NOVÁK, Arne: *Úvod. Literární atlas československý*. In: *Literární atlas československý*. Ed. B. Vavroušek. Praha: Prometheus, 1938, s. XIII.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Klasický literární místopis, který je zároveň i literárním cestopisem, představuje titul UHRIN, Pavol: *Literárny sprievodca po Slovensku*. Bratislava: Šport, 1966.

¹³ FREY, Jaroslav: *Literární místopis země České a Moravskoslezské*. Praha: Státní nakladatelství, 1938; NEČASOVÁ, Lydie: *Kde – kdy – kdo. Literární místopis Čech, Moravy a Slezska*. Praha: R. Kmoch, 1947; NEČAS, Jaroslav: *Literární průvodce pro turisty*. Praha: Sportovní a turistické nakladatelství, 1962.

¹⁴ Dále např. FELIX, Emil: *Chodsko v našem písemnictví. Dvanáct kapitol o literární tradici chodské*. Plzeň: T. Mareš, 1940; KOTALÍK, Josef: *Jižní Čechy v české literatuře*. České Budějovice: Krajský ústav pro další vzdělávání učitelů, 1956; SLAVÍK, Bedřich: *Hanácké písemnictví*. Olomouc: R. Promberger, 1940; TÝŽ: *Písemnictví na moravském Valašsku*. Olomouc: R. Promberger, 1947.

se mohou stát hlubším vodítkem pro estetické porozumění klíčovým dílům slovinské krásné literatury.

Mgr. Michal Vančura, Ph.D.

Katedra geografie PF JU České Budějovice
vancura@pf.jcu.cz

prof. PhDr. Miloš Zelenka, DrSc.

Katedra slovanských jazyků a literatur PF JU České Budějovice
zelenka@pf.jcu.cz

